

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2019/1

Szakmai védnökök

Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

A szerkesztőbizottság tagjai

Boszoki Petra
Laczkó András
Milbacher Róbert
Pálffy Eszter
Pap Balázs

Tördelőszerkesztő

Pap Balázs

Borító

Simor Kamilla

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora

Maczelka Csaba

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó

a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője
(7624 Pécs, Ifjúság u. 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

EFOP-3.4.3-16-2016-00005

Korszerű egyetem a modern városban: Értékközpontúság,
nyitottság és befogadó szemlélet egy 21. századi felsőoktatási modellben



TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

MILBACHER RÓBERT	
„Szeresd a magyart, de ne faragd le”	
A csinosodás-program kiterjesztése és visszavonása (?) a Toldiban és a Toldi estéjében	5
MACSKÁSI ÁRPÁD	
Mikszáth körül a mező	
Ideológiai csatározások Mikszáth körül a felépülő irodalmi mezőben	21
RADNAI DÁNIEL SZABOLCS	
A nemzeti irodalom nagyelbeszélése Mikszáth Kálmánnál.....	39

TÁRSALKODÓ

PÁLFY ESZTER	
Szerelem és házasság Kemény Zsigmond Özvegy és leánya című regényében.....	52
TÓTH ORSOLYA	
Özvegyek leánya	
Vallásos, képzelődési és szerelmi rajongás	
Kemény Zsigmond Özvegy és leánya című regényében	65

KRITIKAI LAPOK

FAJT ANITA	
Izolációtól börtönig: A régi magyarországi tudós társaságokról (Learned Societies, Freemasonry, Sciences and Literature in 18th-century Hungary: A Collection of Documents and Sources, ed. Réka Lengyel, Gábor Tüskés, Bp., MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2017.).....	89
BOLDOG-BERNÁD ISTVÁN	
A feledésből kiemelve? (Eötvös-újraolvasó, szerk. Devescovi Balázs, Bp., Eötvös Kiadó, 2018.)	97

HASZNOS MULATSÁGOK

S. LACZKÓ ANDRÁS	
„...mily boldog enyészet!”	
Manipuláció és nyelvi teremtés Vörösmarty Mihály Éj és csillag című versében	103

FILLÉRTÁR

SZŰCS KATA ÁGNES	
Szent Erzsébet 16. századi portugál nyelvű életrajza (forrásközlés)	112

Fajt Anita

Izolációtól börtönig: A régi magyarországi tudós társaságokról

(*Learned Societies, Freemasonry, Sciences and Literature in 18th-century Hungary: A Collection of Documents and Sources*, ed. Réka LENGYEL, Gábor TÜSKÉS, Bp., MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2017.)

A Lengyel Réka és Tüskés Gábor szerkesztésében 2017-ben megjelent forrásgyűjtemény latin, német és angol nyelven, angol kommentárokkal adközreszövegeket a 18. századból. Ezek két egységbe rendeződnek; az elsőben különböző tudós társaságok alapítására törekvő kezdeményezésekhez kapcsolódó források találhatók (*Sources for the History of the Academic Movement and Learned Societies*), a másodikban pedig a szabadkőművesség magyarországi történetére vonatkozó szövegek olvashatók (*Sources for the History of Freemasonry*).

Az elmúlt néhány évben számos konferencia és kiadvány helyezte vizsgáldásának középpontjába a 18. századi magyarországi irodalom különböző jelenségeit és tette fel kimondva vagy kimondatlanul a kérdést: a 21. században mennyire érvényesek még a magyar felvilágosodással kapcsolatos korábbi nézeteink? A 2017-es év termékenységevel külön is kiemelkedik. A következőkben ismertető gyűjtemény az MTA Irodalomtudományi Intézetének XVIII. századi Osztálya által 2017. október 11–15. között szervezett *Aufgeklärte Sozietäten, Literatur und Wissenschaft in Mitteleuropa* című nemzetközi konferenciájára időzítve jelent meg;¹ a különböző országokból érkező előadók a tanácskozáson kézhez is kapták a kötetet. A konferencia szervezői, az ITI XVIII. századi Osztályának munkatársai Tüskés Gábor vezetésével a jelen forrásgyűjtemény mellett a Magyar Nemzeti Múzeumban egy kamarakiállítást is összeállítottak (*Fénykeresők: Felvilágosult társaságok, irodalom és tudomány Közép-Európában*), amelyhez kétnyelvű katalógust is készítettek.² Mint friss kutatási eredményeket tartalmazó gyűjteményt, meg kell még említenia a 2015-ös Re-

¹ A konferencia programját és konferencia-kiadványát lásd: <http://iti.btk.mta.hu/images/Felvilagosult-tarsasagok-konferencia-2017-oktober.pdf>, <http://reciti.hu/2017/4262>. (letöltés ideje: 2019. 04. 05.)

² *Fénykeresők: Felvilágosult társaságok, irodalom és tudomány Közép-Európában: Kommentált forrásgyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum kamarakiállításához 2017. október / Lichtsucher: Aufgeklärte Sozietäten, Literatur und Wissenschaft in Mitteleuropa: Kommentierte Quellensammlung zur Kabinetausstellung des Ungarischen Nationalmuseums, Oktober 2017*, szerk. Csörsz Rumen István, HEGEDÜS Béla, KISS Margit, LENGYEL Réka, TÜSKÉS Gábor, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum / MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete, 2017.

bakucs-konferencia konferenciakötetét is, amelynek feltett célja volt, hogy a korai felvilágosodás európai műhelyeiben megfogalmazott újabb, különösen a vallási gondolkodáskörében megjelent előzményekre vonatkozó felismerésekkel gazdagítsa a magyar kutatásokat.³ De nem csak a felvilágosodás irodalmának kutatói örülhetnek a naprakész szakirodalomnak. A szabadkőművességre vonatkozóan a Péter Róbert és Szentpéteri Márton szerkesztésében megjelent *Helikon* folyóirat 2016/4-es száma (*Szabadkőművesség: Új irányok a 18. századi európai maszonéria kutatásában*) ismerteti a legújabb kutatásokat ebben a témában.⁴ A jelen ismertetőben recenzált gyűjtemény legszorosabban talán Tüskés Gábor korábbi, magyar nyelvű szövegeket közreadó, magukra a forrásokra nagyobb figyelmet irányító törekvéseibe illeszkedik: az általa – a második kötetet már Lengyel Rékával közösen – szerkesztett *Magyarországi gondolkodók, 18. század: Bölcsészettudományok* sorozat két kötete ennek a gyűjteménynek az elődjeként értelmezhető.⁵

Az elmúlt néhány év csak röviden felsorolt kiadványainak is hála – amelyek persze fontos szövegkiadói tradíciókra építkezettek, legyen itt csak a *Magyarországi tudósok levelezése* kiemelve – lassan adott a lehetőség, hogy új képet rajzoljunk a magyar felvilágosodásról. De hogyan látta tja a korszakot az itt recenzált kötet? A gyűjtemény szerkesztői a kötet elején található első latin mottóval némiképp előre is vetítik, hogy milyen narratívában látják a magyarországi tudóstársaságok 18. századi történetét.⁶ Perliczi Dániel ezt a kiábrándultságról tanúskodó epigrammáját 1768. január 25-én küldte Weszprémi Istvánnak. Perliczi ugyanebben a levélben részletesebben is kifejti csalódottságát:

„Ezerszer bánom, hogy valami ennek előtte 40 esztendővel (a' mint az Wittebergai testimoniumhul ki tetzik) engemet, az Academiakon, Professornak kívánták 's tartoztatták, sőt Bruxellában is, pro medico Aulico, acceptáltattam volna, ha a Religio nem obstált volna, a helyet hogy ezen, Tudományokat nem esmerő, becsülni nem tudó, Hazában visza jöttem, inkább ott nem marattam, mivel, csak sovány, városi és vármegyei praxisban (tudatlan chirurgusokkal, majd nem egy rangban) iffiuságomat, idomét, 's erőmet, kellett töltenem. Ugyan azon Religio obstált, hogy bányá városokban is, Mathesisemnek, hasznát venni, se nem tutták, se nem akarták.”⁷

3 *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)*, szerk. BALÁZS Mihály, BARTÓK István, Szeged, SZTE Magyar Irodalmi Tanszék, 2016.

4 A folyóirat letölthető: https://iti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/helikon/Helikon_2016_4.pdf (letöltés ideje: 2019. 04. 05.)

5 *Magyarországi gondolkodók 18. század: Bölcsészettudományok*, vál., szerk., utószó Tüskés Gábor, a szerk. munkatársa LENGYEL Réka, I, Bp., Kortárs Kiadó, 2010 (Magyar Remekírók, Új Folyam) és *Magyarországi gondolkodók 18. század: Bölcsészettudományok*, kiad. Tüskés Gábor, LENGYEL Réka, II, Bp., Kortárs Kiadó, 2015 (Magyar Remekírók, Új Folyam).

6 „Paupertas, odium, contemtus, Gratia nulla / Haec sunt doctorum praemia, ab orbe malo.” Szabad fordításban: Szegénység, gyűlölet, megvetés, semmi hála, a rossz világ kezdete óta ezek a tudósok jutalmai. *Weszprémi István levelezése*, kiad. SELESTEI N. László és VIDA Tivadar, [Budapest], Argumentum, 2013 (Magyarországi tudósok levelezése, 4), 11.

7 *Uo.*, 25.

Perliczi tehát a tudós lét szellemi izoláltságáról, meg nem értettségéről panaszkodik tudóstársának, és saját bevallása szerint ezerszer megbánta már, hogy a mikor még lehetősége lett volna rá, nem folytatta külföldön karrierjét. A jelen kötet szövegein keresztül végigkövethető az a folyamat, hogyan próbálnak a 18. század tudósai kitörni ebből az izolációból: míg a forrásgyűjtemény első szövege, Daniel Fischer 1732-es tervezete (*Epistola invitatoria eruditibus Pannoniae dicata*) szinte visszhang nélkül marad, addig a század utolsó harmadában már több program is eljut a legfelső törvényhozó szintekig. Már csak egyetlen lépés hiányzott: a társaság létrejöttének hivatalos jóváhagyása és anyagi támogatása. Sajnos ez a kor politikai körülményei között végül megvalósíthatatlanul nagy lépésnek bizonyult. A *Learned Societies* az 1771–1791 közötti időszakból hat olyan programot is közöl (és ezeket is megelőzik kevésbé hivatalos javaslatok), amelyek részletekbe menően tettek javaslatokat egy tudományos akadémia megalapítására, ám ezek közül végül egy sem valósult meg. Mert hiába tervezték meg a már nevében is Mária Teréziának tetszeni akaró *Academia Augustae* Pozsonyban 1771-ben a legapróbb részletig, a teremben függő festményektől kezdve a társaságpecsétjéig, ha az uralkodó támogatása elmaradt.⁸ Ha nem is ilyen részletességgel, de a többi program is megfelelő alapja lehetett volna egy megalakuló társaságnak, ezek közé tartozik a bécsi udvarhoz közel álló Maximilian Hell programja (*Patriotischer Plan...*, 1774) is, amely magának Mária Teréziának a felkérésére készült, és javaslatot tett a különböző osztályok összeállítására, a tagok számára és az egyes testvérekre. Ám a császárné a kancellária által, 1776-ra kidolgozott több költségterv közül végül egyet sem fogadott el.⁹ Ettől a tervezettől függetlenül a magyarországi tudósok is előálltak saját megoldási javaslatokkal: 1779-ben Besenyei vezetésével magyar küldöttség utazott Mária Teréziához saját tervezettel,¹⁰ 1784-ben Révai Miklós II. Józsefnél volt személyes audiencián szintén egy újabb javaslat.¹¹ Ezeknek a kezdeményezéseknek végül II. Lipót császár halála vetett véget (1792), utódja, I. Ferenc – aki konzervatívabb politikát folytatót, mint elődje – nem támogatta a magyarországi nemesek akadémiai törekvéseit. A társaságok sorsának alakulására nyilván nem volt jó hatással, hogy Mária Terézia halála után, 1780 és 1792 között három császár is váltotta egymást, így változékony politikai klíma jellemezte ezeket az éveket.

Az ímént vázolt folyamatok tükrében érthető tehát, hogy a kötet összeállítói miért nyilatkoznak olykor negatívan a 18. századi magyarországi akadémiai mozgalmakkal kapcsolatban. Ugyanakkor, ha annak a bizonyos pohárnak a teli felére koncentrálunk, akkor ezek a dokumentumok azt is bizonyítják, hogy hazánkban mindig

⁸ *Allerunterthänigst-unvorgreiflichster Vorschlag zu Errichtung einer Academie oder Gelehrter Gesellschaft zu Pressburg in Hungarn (1771), Learned Societies...*, i. m., 48–66.

⁹ Maximilian Hell, *Patriotischer Plan einer Kayserlich-Königlichen zu Wienn zu errichtenden gelehrten Gesellschaft, oder Academie der Wissenschaften (1774), Uo.*, 67–75.

¹⁰ Elek HORÁNYI – Pál ÁNYOS – György BESSENYEI et alii, *Statuta Patriae Hungaricae et Transilvanicae Societatis (1779), Uo.*, 76–79.

¹¹ Miklós RÉVAI, *Planum erigendae eruditae societatis hungariae alterum elaboratus (1790), Uo.*, 120–133.

is akadtak tudósok, akik részt vettek a korabeli európai tudományos életben: külföldi tudós társaságok választották őket tagjaiknak, egyenrangú partnerei voltak Francia, Német, Angol kollégáiknak a kadémia tagjai között, és nem is tudta elérni azt a kritikus tömeget, amely valós változásokat tudott volna elérni. Kazinczy Ferenc is utal a kettősségre, amikor azt írja Kovachich Márton Györgynek 1788 januárjában Kassáról, hogy noha a felvilágosodás terjesztésében meglehetősen le vagyunk maradva, olyan férfiakat tudunk felmutatni, akik bármely nemzet becsületére válnának.¹² Nem kifejezetten a felvilágosodással kapcsolatban, hanem általában a tudós társaságok hiányát magyarázandó nyilatkozik nagyon hasonlóan a nagyszombati Joseph Karl Eder 1789-ben, amikor azt mondja, sosem a tehetséges emberekből volt hiány hazánkban, hanem a támogatásból és a támogatásból.¹³ Ha tudós társaság tehát nem is, vagy csak nagyon rövid időre jött létre (mint például a pozsonyi *Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften*), volt egy szűk, külföldet járt, hasonló értékrenddel rendelkező és célokért harcoló értelmiségi réteg, amelynek tagjai között létezett egy – igaz, főként kéziratos – országos tudományos hálózat. A *Learned Societies* kötet a korábban vázolt, sajnos valóban kudarctörténetként értelmezhető folyamatok mellett ezt is sikeresen bemutatja; például Kazinczy és a szintén folyóirat-szerkesztő Kovachich meghitt hangvételű levelezésén keresztül, amelyből olyan tudományos közeg rajzolódik ki, ahol kölcsönösen támogatják egymás kezdeményezéseit, segítséget nyújtanak a egyes folyóirat számok terjesztésében, a zavarok elhárításában. A levelekből az is láthatóvá válik, konkrétan hogyan működtek, mi tartotta életben ezeket a hálózatokat.

A következőkben a teljesség igénye nélkül – nem ismertetem tehát mind a harminc forrás tartalmát – az általam valamilyen szempontból izgalmasnak vélt szövegeket, illetve szövegcsoportokat emelem ki. Noha a kötet két, tematikusan egységes részre tagolódik, a szerkesztőknek sikerült megoldaniuk, hogy azok változatosak maradjanak. Köszönhető ez egyrészt a műfaji változatoságnak: találhatók itt tudós társaságok megalapítására vonatkozó vázlat, félhivatalos, hivatalos tervezet, olvashatunk levelet, gyűlésen felolvasott gyászbeszédet, de titkosírásos szabadkőműves-történetet és regényrészletet is. Másrészt a bennük található gondolati sokszínűségnek. Hiszen bár elvileg a kötetet egy (illetve két) közös téma (egy tudós társaság megalapításának eszménye és a szabadkőművesség) szervezi egységgé, szinte mindenki más irányból közelíti a témához, más prioritásai és elképzelései vannak (például egy tudós társaság felépítéséről). Ezek az elképzelések általában az adott tervezet szerzőjének tudományfelfogásáról is tanúskodnak; izgalmas látni, hogy a különböző felfogások a korban milyen széles skálán helyezkednek el. Az eltérő nézőpontok olykor még egyetlen társasággal kapcsolatban is megjelenhetnek; a *Gesellschaft der*

12 „In der allgemeinen Aufklärung etc. sind wir zwar weit zurück: aber wir haben einzelne Männer vorzuweisen, die einer jeden Nation Ehre machen könnten”, *Uo.*, 105.

13 „es fehlte unserem Vaterlande nie an Männern von Fähigkeit, von Wissenschaft: an Aufmunterung an Unterstützung fehlte es”, *Uo.*, 113.

Freunde der Wissenschaften programadó irata például több változatban is fennmaradt, melyekben különbözik a társaság fő célja: míg az egyikben fő küldetésüket a haza tudományosságának előmozdításában látják, addig a másikban specifikusan a német nyelv ápolásának ügyét tűzik zászlajukra.

A forrásgyűjtemény két programtervezetében is megjelenik a gondolat, miszerint a bölcsész-és természettudományok a talapvető különbözőségük miatt külön kellene választani, olyannyira, hogy akár két külön akadémiára lenne szükség. Egy pozsonyi tudóstársaság alapítására tett javaslat (*Allerunterthänigst-unvorgreiflichster Vorschlag...*, 1771) szerint a több akadémia-típus közül az a leghasznosabb, amelyik a tudománnyal (*Wissenschaft*) foglalkozik, nem pedig az irodalommal vagy a bölcsészettudományokkal (*Academie des belles lettres*). Mivel azonban még nem jött létre egyetlen magyarországi akadémia sem, végső soron mégiscsak egy vegyes társaság megalapításának szükségességét jelölik ki elsődleges célként.¹⁴ Maximilian Hell három évvel későbbi tervezetében is élesen elvlasztja a tudományt (*Wissenschaften*) a bölcsészettudományoktól (*schöne Wissenschaft*). Ezek között véleménye szerint az a fő különbség, hogy míg az előbbi felfedező tudományágakat foglal magába, addig az utóbbi – amelyet Hell javaslata szerint helyesebb lenne szép ismereteknek (*schöne Kenntnisse*) vagy egyszerűen művészeteknek (*Künste*) nevezni – a korábbi tudás összegyűjtésével és esetleges (újra)rendezésével foglalkozik. Ezek közé tartozna a teológia is, hiszen mindenki beláthatja, hogy a hit (*Glauben*) és a tudás (*Wissen*) két egymással szembenálló fogalom. Hell tervezetének sajátos eleme, hogy beemeli a tagok egymáshoz fűződő kapcsolatának szempontját, véleménye szerint ugyanis fontos lenne, hogy egy társaság bárátkból álljon vagy legalábbis olyan tagokból, akik szívesen dolgoznak együtt, hiszen igazán csak így jöhet létre teremtő munka.¹⁵ A kortárs tudományelméleti gondolkodás ismeretéről tesz tanúbizonyságot Jacob Joseph Winterl szövege 1784-ből, amely egy Pest-Budán működő német társaság ülésén hangzott el nyitóbeszédként – egy ülésről és egy folyóiratszámerről (*Monatliche Früchte einer gelehrten Gesellschaft in Hungarn*) van csak tudásunk, a tervezet ebben a folyóiratszámában jelent meg.¹⁶ Winterl koncepciózus előadásában a tudományt sorol fel, amelyek a megismerést segítik: a matematikát, a kísérleti fizikát, a megismerés tudományát (*Erfahrungskunst*), az esztétikát (amely a korban viszonylag friss tudományágaknak számított) és a földrajztudományt.¹⁷

14 *Allerunterthänigst-unvorgreiflichster Vorschlag zu Errichtung einer Academie oder Gelehrter Gesellschaft zu Pressburg in Hungarn* (1771), *Learndes Societies...*, Uo., 48–66.

15 Maximilian HELL, *Patriotischer Plan einer Kayserlich-Königlichen zu Wienn zu errichtenden Gelehrten Gesellschaft... i. m.*

16 Jacob Joseph Winterl, *Anrede an die versammelten Mitglieder der Hungarischen gelehrten Gesellschaft am Tage ihrer ersten Versammlung* (1784), Uo., 90–94.

17 Winterl írását beágyazottsága a kortárs német filozófiai gondolkodásba a kötet egyik legizgalmasabb szövegévé teszi; a szerző többek között kitér például a német filozófiában ekkor már népszerű Genie-fogalomra is. Gurka Dezső egy tanulmányában már felhívta a figyelmet Winterl gondolatainak Schellingre gyakorolt hatására: Dezső GURKA, *Connections between Jakob Winterl's scientific works and Schelling's philosophy of nature*, *Periodica Polytechnica Social and Management Sciences*, 14/1, 39–43. <https://doi.org/10.3311/pp.so.2006-1.05>. Magyarul GURKA Dezső, *A schellingi természetfilozófia és a korabeli természettudományok kölcsönhatása*, Bp., Gondolat, 2006, 117–121.

Közismert, hogy a 18. század élen járt a magyar vonatkozású történeti források összegyűjtésében és rendszerezésében. Külön csoportot alkotnak azok a társaság-kezdeményezések, amelyek fő céljukként a különböző kéziratos források felkutatását és megőrzését jelölték meg. Ezek közé tartozott a Batthyány Ignác püspök által megálmodott társaság (*Societas Litteraria Assiduorum*, 1786), amelynek tagjai elsősorban papok lettek volna, és fő célként egyháztörténeti művek írását és fordítását szerették volna megvalósítani, valamint a korábban már említett Kovachich Márton György kezdeményezése (*Institutum Diplomatico-Historicum*, 1791), amely a magyar történelem és közjog emlékeit feltáró társaság lett volna.

A gyűjtemény talán legismertebb darabja Bessenyei György *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék* című szövege, amelyet ezúttal angol fordításban olvashatunk (*A benevolent plan for a Hungarian society*). Minden bizonnyal az is sokat elárul a magyarországi felvilágosodás nyelvi helyzetéről, hogy a kötetben ez az első, eredetileg magyar nyelven írt (1790-ben publikált, de 1781-ben szerzett) szöveg, ami ugyanakkor az első egységkronologikus rendjében a kilencedik helyen áll. Bessenyei tervezete a felvilágosodás idején oly népszerű nyelvközpontú tudományosművezettséghez csatlakozik, miszerint a tudás széles körben az emberekhez csak a nyelvükön keresztül juthat el. Ezzel kapcsolatban már az iskolában mindannyian megtanultuk Bessenyei híres mondatát a *Magyarságból* (1778): „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem”. Izgalmas látni ennek az ikonikus szövegnek a megszületésétől induló előzményeit, azt, hogy Bessenyei mondatának milyen kortárs előzményei voltak, hogy latinul és németül hasonló gondolatok már jóval korábban is megfogalmazódtak. Noha Bessenyei és társai igyekeztek közvetlenül nem fordulni a 1810-es 20-as évek kezdeményezései, amelyekből végül a Magyar Tudományos Akadémiai (Magyar Tudós Társaság) létrejött, merítettek ezekből a gondolatokból, így közvetve mégis célba értek – már nevében is, hisz a Tudós Magyar Társaság elnevezés Bessenyei javaslata volt. Aranka György az *Egy Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság felállításáról való rajzolat a haza felséges rendeihez* (*A draft proposal concerning the establishment of a Society in Transylvania for the Cultivation of the Hungarian Language*, 1791) című szövegével ugyanehhez a nyelvművelés-fókuszú csoporthoz tartozik, és végül a marosvásárhelyi központú társaság lett az egyetlen ezek közül, amelyik valóban létrejött. Bár úgy tervezték, különböző hangsúlyok lesznek a társaság életében (a nyelvművelésutána társadalomtudományok, majd később a természettudományok), a kör végül főként régi kéziratok felkutatásában és összegyűjtésében realizálódott, tagjai – helyi és környékbeli nemesek – keveset értettek a nyelvműveléshez, grammatikai kérdésekhez. A társaság működését a biztosíthatta, hogy elődeivel szemben tekintélyes, a bécsi udvar bizalmát élvező támogatót sikerült találniuk a gubernátor, Bánffy György személyében.

Izgalmas, ahogy a szöveggyűjtemény második, a szabadkőművességtörténetéhez kapcsolódó írásokat közlő fejezete új dimenziót nyit az előző egység forrásaiban, hisz itt sorra találkozunk azokkal a szereplőkkel, akiktől már az előző részben is olvashattunk írásokat. Talán kevésbé ismert, hogy a magyar felvilágosodás fontos személyiségei közül többen (Kazinczy Ferenc, Aranka György, Karl Gottlieb Win-

disch, Joseph Karl Eder) a szabadkőműves mozgalomban is szerepet vállaltak. A kötet szerkesztői teljes történetiségében igyekeznek bemutatni ennek a titkos társaságnak a magyarországi hagyományait. Az első közölt forrás eddig csupán kéziratban hozzáférhető dokumentum volt, és az első önálló magyarországi szabadkőműves páholy megalakulásáról tudósít (*Codex constitutionalis provinciae latomiae libertatis*, 1775). A társaság jellegéből adódóan az itt közölt szövegek általában csak kéziratban maradtak fenn; a *Learned Societies* értékét növeli, hogy ennek a résznek számos szövege itt szerepel először nyomtatásban. Ezek közül kiemelkedik filológiai gyöngyszemként a titkosírásban fennmaradt nagybajomi kézirat megfejtése Vámos Hannától, amely egy Pálóczi Horváth Ádám másolatában fennmaradt szabadkőműves nagymesterek életrajzait közlő szöveg. A szerkesztők a történeti dokumentumokon túl ebbe a második egységbe olyan fikciós szöveget is beemeltek Pálóczi Horváth szabadkőműves regényének fragmentumaival (*Felfedezett titkok*, 1792), amely stílusában ugyan kilóg a többi forrás közül, de a szertartások plasztikus leírását adó ábrázolásával mindenképpen helye van itt, mintegy illusztrálva a korábbi, főként elméleti leírásokat. A kötet szintén különleges műfajú szöveggel, Kazinczy jegyzeteivel zárul, amelyeket a *Journal für Freymaurer* című lap egyes írásaihoz fűzött, miközben lemásolta azokat. Kazinczy jegyzetei sokszor a szabadkőművesség apológiájába fordulnak. Végül ez a védekező hang a kötet záró szövege.

A *Learned Societies* mindkét egységben a szövegek kronologikus rendjét követi, így nem fejezhette be a közlést Martinovics Ignác 1792-es titkosszolgálati jelentésével, pedig szimbolikus lezárás lett volna, hisz bizonyos értelemben Martinovics Ignác tevékenysége vetett véget egy időre mind a tudós társaságok alapítására irányuló, mind a szabadkőművességhez kapcsolódó törekvéseknek. Martinovicsnak, aki a bécsi titkosszolgálat felkérésére jelentéseket írt, itt közölt írásában a bécsi illuminátus páholyba történt felvételéről tudósít, ám végül rossz kettős ügynöknek bizonyult, a következmények pedig mindenkiszámára ismertek. A Martinovics-féle összeesküvést követő retorziók lettek a végső akadályok (vagy esetleg szolgálattak újabb kifogást) a kötetben vázolt, az idő tájt már hetven éve zajló tudományszervezési törekvéseknek, hiszen ezután szinte minden politikai, de irodalmi szervezetet is megszüntettek az országban, és számos szerző, akiktől itt szövegeket olvasunk, ekkor börtönbe került vagy száműzetésbe kényszerült.

Zárásul néhány technikai jellemző. A kötetben a latin és német források eredeti nyelven angol tartalmi összefoglalóval, a magyarul született írások pedig angol fordításban olvashatók (ezeket is megelőzik összefoglalók). Nem egyszerű rezümére kell itt gondolnunk, ha nem olyan szövegekre, amelyek általában felvázolják mind a szűkebb, mind a tágabb történeti kontextust, így az egész kötetet végigolvasva átfogó képet kaphatunk a korról. A forrásgyűjtemény vegyesen ad közre korábban csupán kéziratban fellelhető szövegeket és már kiadottakat, ezek között akad olyan is, amelyik első, 18. századi edíciója óta nem jelent meg modern kiadásban. A kiadvány élvezeti értékét növeli, hogy illusztrációkat is tartalmaz; szerzők portréit, előzéklapokat, címlapokat, látképeket, szabadkőműves páholyok pecsétjeit, melyek mind korabeli metszetek, rajzok és festmények.

A számos pozitívum mellett csupán néhány kevésbé szerencsés megoldás említhető: a szövegkiadók például segíthették volna a befogadást azzal, hogy a német szövegeket egységesen adják ki, modern központozással. Nem elhallgatható, hogy bizonyos szövegek esetében szembetűnő a lektorálás hiánya is, ezeknél zavaró a [!]-jelölés túlzott használata, amely sokszor pusztán a régiszöveg ortográfiájából eredő eltérést jelöl. Ez a formai jellemző persze nem von le a kötet értékéből. Ki kell emelni az angol fordító, Bernard Adams munkáját, aki, mint gyakorlott magyar–angol fordító (korábban olyan írók szövegeit ültette át, mint Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Mikes Kelemen, Szepsi Csombor Márton és Bethlen Miklós), nagy magabiztossággal kezelte ezeket a 18. századi szövegeket, olykor a fordítói lábjegyzetektől sem riadva vissza, ami ritkán alkalmazott eljárás mód, de nyelvi játékok esetében feltétlenül indokolt. Legvégül pedig a kötelező recenzensi kérdés: ki a kötet célközönsége, és a végeredmény megfelel-e ennek a bizonyos olvasóközönségnek? A kérdés persze jelen esetben viszonylag egyszerű, hiszen angol nyelvűségéből adódóan nyilvánvalóan elsősorban nemzetközi közönségnek készült a kötet. A gyűjtemény munkatársai az ehhez kapcsolódó problémákra szemmel láthatóan ügyeltek: a hosszú, sokszor történelmi eseményekre is reflektáló bevezetők, a kötet végén található szerzői bibliográfiák mind mankóul szolgálnak a magyar történelemben kevésbé jártas olvasók számára. A kötet ugyanakkor szemmel láthatóan jóval több akar lenni annál, mint hogy ikonikus magyar szövegek fordítását adja (sőt, a harminc szöveg közül csupán hat forrásnyelve magyar). Ebben rejlik az az értéke, ami a magyar olvasóközönség számára is fontossá teheti. A *Learned Societies* izgalmas, eddig publikálatlan szövegek sorát adja nyelvi sokszínűségükben, mégsem kaotikusan – mivel a szövegek mögött munkáló szellemiség nagyon is egységes –, és így egymás mellé helyez olyan tradíciókat, amelyek jellemzően különböző kutatócsoportok érdeklődésének tárgyai. Úgy hiszem, a kötetnek mindenképpen helye van nemcsak a 18. század iránt érdeklődő külföldi, hanem a magyar kutatók polcán is.